

För snälla disputationer?

BO GRÄSLUND*

Uppsala universitet

Har disputationerna blivit en arena för mjäkigt samförstånd? Ja, så är det kanske i viss mån. Men vill vi göra något åt det, måste vi fråga oss vad det kan bero på. Syftet med offentliga disputationer av en redan tryckt avhandling är att trygga den vetenskapliga rättssäkerheten. Det var särskilt viktigt i det gamla systemet när forskarutbildningen inte krävde offentlig finansiering och avhandlingen kanske bara hade lästs av en enväldig ämnesföreträdare som sedan ensam gav förslag om betyg till fakulteten. I denna slutna akademiska värld bidrog offentliga disputationer med två opponenter, en vald av fakulteten och en av respondenten, till att upprätthålla en viss vetenskaplig oväld.

När sedan de graderade avhandlingsbetygen och andraopponenten avskaffades och ämnesföreträdaren ersattes av en betygsnämnd, dunstade hela den magiska spänning i disputationerna som hörde samman med om avhandlingen skulle få eller inte få det så kallade docentbetyg som hela den akademiska karriären hängde på. Samtidigt försvann de ibland förekommande timplånga extraoppositionerna vars enda syfte var att misstänkliggöra avhandlingen.

Att det ibland gick hett till vid disputationerna var en gammal tradition och helt i sin ordning. När Bernhard Salin disputerade i Uppsala år 1893 i ämnet estetik på en avhandling om järnålderns djuornamentik fick fakultetsopponenten, världsstjärnan Oskar Montelius, efteråt kritik av ordföranden och ämnesföreträdaren Carl Rupert Nyblom för att ha varit på tok för snäll och uppskattande: "Man måste lägga fallor för

* Professor emeritus i arkeologi

1. Föreliggande text utgör en respons på Bo Eriksson, "Redaktören har ordet: För snälla disputationer?", *Historisk tidskrift* 138:3 (2018) s. 381–382.

respondenten och snärja honom riktigt”, fick Montelius höra.² Till saken hör att Salins arbete, som kom i utvidgad form år 1905 som *Altgermanische Tierornamentik*, än i dag är ett internationellt hyllat standardverk. Kulmen i dessa akademiska seanser nåddes under disputationsmiddagen på kvällen när den gudalike ämnesföreträdaren under sitt tack för maten passade på att i orakelmässiga ordalag avisera sin preliminära betygsdom, inte sällan med respondentens ömma moder som förskräckt bordsdam. Vi ska vara tacksamma över att denna ordning är borta. Men då får vi också acceptera att den riktiga nerven i disputationerna är borta.

Men det finns fler orsaker till denna utveckling. I dag garanteras avhandlingarnas vetenskapliga kvalitet i första hand genom förebyggande åtgärder. Konkurrensen om doktorandtjänster är hård och för antagning krävs en genomarbetad projektplan som nagelfars av en kommitté och doktoranden får sedan stöd och vägledning av handledare och biträdande handledare, och arbetet diskuteras fortgående på seminarier. Och innan avhandlingen går i tryck ventileras den i regel på ett slutseminarium med en särskilt utsedd opponent. Är det en sammanläggningsavhandling tillkommer en hel bunt externa granskare. Till det kommer praxis att om betygsnämnden efter läsning inte tror sig kunna godkänna avhandlingen i god tid informerar om detta så att disputationen kan avlysas eller uppskjutas. Summan av kardemumman är att både opponent, respondent och auditorium i normalfallet inser att avhandlingen i princip redan är godkänd. Man kunde därför tycka att opponenter inte behövde vara så finkänslig utan kunde bjuda upp till kritisk dans. Men så fungerar det sällan förmodligen för att de flesta allvarliga misstag i avhandlingen genom alla kontrollinstanser redan blivit eliminerade. Opponenten har helt enkelt sällan så mycket substantiellt att komma med. Det är sällan en avhandling är riktigt dålig och är den alldeles utmärkt, som i fallet Salin, blir det kanske inte mycket mer sagt än så. Vi sitter i dag fast i en rävsax, som består i att det virus vi söker vaccin mot hämtar sin näring ur det nödvändiga kravet på genomströmning. Vi har alltså i dag de disputationer som systemet bäddar för.

Här vill jag ta tillfället i akt att utslunga ett anatema över forskarsamhällets tunga innedrog, det utbredda *review*-systemet. Det tillkom ursprungligen för att stävja fusk inom medicinsk och naturvetenskaplig

2. Oskar Almgren, "Bernhard Salin: Fornforskaren med konstnärshågen", *Fornvännen* 28:1 (1933) s. 41–46.

forskning som i motsats till humanistisk ofta är experimentell. Naturligt nog väljs granskarna bland ämnesnära forskare som därmed inte sällan är vetenskapliga konkurrenter till författaren. Det kanske går an i stora globala ämnen som fysik och kemi, men hör inte hemma i små humanistiska ämnen. Inte blir det bättre av att granskarna i regel är anonyma. En avhandling bestående av sex–sju *review*-bedömda tidskriftsartiklar kan alltså ha utsatts för vetenskaplig kontroll av mer än ett dussin anonyma forskarkonkurrenter. I perspektiv av kravet på offentlig bedömning av avhandlingarna och vetenskaplig oväld är det en helt bisarr ordning. *Review*-granskning leder säkert till färre misstag, men bidrar sällan med kreativa uppslag eftersom granskaren vanligen behåller dessa för egen räkning. Tvärtom tenderar systemet att motverka kreativitet och originalitet genom att anpassa unga forskare till rådande åsiktstrender.

En doktorsavhandling ska visa prov på självständighet och inte på åsiktsmässig följsamhet. Jag påstår inte att avhandlingarna var bättre förr, men mer självständiga var de. Vill vi ha mer intressanta disputationer med en givande vetenskaplig principdiskussion måste vi släppa av en smula på kontrollraseriet. Den första åtgärden måste då vara att förbjuda anonym *review*-granskning som inte hör hemma i ett demokratiskt samhälle och inte heller har stöd i Högskoleförordningen. Det faktum att de flesta granskare väljer att vara anonyma säger allt om det sjuka i systemet. Om *review*-granskning inte får ske anonymt, skulle få forskare åta sig uppdraget och hela systemet skulle själv dö till stort gagn för humanistisk forskning. När antalet artiklar i *review*-organ börjar framstå som viktigare för en akademisk karriär än forskningens innehåll är det dags att slå till bromsarna.